

ОПРЕДЕЛЕНОСТ И НЕОПРЕДЕЛЕНОСТ НА ИМЕНАТА ЗА ЧАСТИ НА ТЯЛОТО В БЪЛГАРСКИЯ И НОВОГРЪЦКИЯ ЕЗИК

Ирина Стрикова

1. Въведение

Според една от основните теории за семантиката на определителния член (ОЧ) условието за единичност на референта на съществително име е част от семантиката на ОЧ, а в други теории то се извлича по прагматически път. И в двата случая се приема, че решаващо за употребата на ОЧ е дали кандидатът за референт на името е един или са повече (Levinson 2006, 172).

В настоящото изследване се разглеждат употребите на граматичните детерминатори за определеност и неопределеност със съществителни имена, означаващи части на човешкото тяло, в няколко конструкции в българския и новогръцкия език. Съществителните за части на тялото доста често се употребяват с ОЧ при първо споменаване в контекста. Това се отнася както за съществителните, означаващи единични части на тялото (глава, нос), така и за тези, означаващи двойни части (например ръка и крак). Целта на настоящото изследване е да се анализират два корпуса с текстови единици на български и новогръцки, съдържащи съществителни имена от тази лексикална група, и да се провери дали и по какъв начин броят на частите на тялото влияе върху избора на граматичен детерминатор за определеност и неопределеност.

Структура на изследването:

- втора част – кратко представяне на двете основни теории в изследването на определеността;
- трета част – граматични детерминатори за определеност/неопределеност на имената в българския и новогръцкия език;
- четвърта част – описание на корпусите;
- пета част – анализ на българския корпус;
- шеста част – анализ на новогръцкия корпус;
- седма част – обобщаване на резултатите.

2. Предишна литература по въпроса: единичност на референта и теориите за определеността

Семантичната теория за уникалността на референта на определената дескрипция води началото си от Bertrand Russell (1905). Според Russell условията за съществуване и единичност (уникалност) на референта на определената дескрипция са част от условията за истинността на изречението.

От друга страна, в много изследвания върху определеността е установено, че някои употреби на ОЧ не се поддават на обяснение с теорията за единичността на референта, т.е. не във всички случаи референтът на името е единствен или по-точно адресантът не предоставя достатъчно информация кой от няколко еднакво подходящи кандидати за референти има предвид.

Основно направление в изследванията на определеността, което отхвърля тезата за единичността на референта като необходимо условие за употребата на определена дескрипция, е теорията за познатост/възможност за идентифициране на референта. С познатостта на референта се обяснява значението на ОЧ още в традиционната граматика. В по-ново време за първи път тази теория е формулирана от Christophersen (1939).

Теорията за познатостта на референта обяснява пресупозицията за единичност на референта на определената дескрипция със следните ограничаващи условия за употребата на определени и неопределени дескрипции в контекста (формулирани от Szabó 2000, цитиран от Levinson 2006, 174):

- условие за избягване на излишното повторение (редундантността) в изказването и
- условие за избягване на случайния избор на референт.

Условието за избягване на излишното повторение ограничава употребата на неопределени дескрипции – без него всяка употреба на неопределена дескрипция би била успешна. С условието за избягване на случайния избор на референт се обяснява пресупозицията за единичност на референта на името с ОЧ – адресантът трябва да е в състояние да идентифицира единствения възможен референт. Тези ограничителни условия се разглеждат като особен случай на четирите максими на Grice (1975) за правилно общуване (Levinson 2006, 174).

3. Граматични детерминатори за определеност/неопределеност на имената в български и новогръцки език

Както е добре известно, и българският и новогръцкият език разполагат с определителен член.

Неопределеността на имената и в двата езика се изразява с две морфологични средства – нулев член и традиционно наричания неопределителен член, омонимен на съответното числително бройно (“един” в български, “ένας” в новогръцки).

Съвременните изследователи изтъкват, че в български и новогръцки може да се говори само за тенденция към **граматикализация** на формите за неопределеност “един” и “ένας” (за български – Зидарова (1994, 6), за новогръцки – Χειλά-Μαρκοπούλου (1999, 543)).

И в двата езика формите с 0 член и с “един”/“ένας” не са синонимични. С употребата на 0 член се подчертава понятието за обекта и класифициращите признаци на името (Станков 1995, 90).

Формата “един” се разглежда като морфологично средство, изтъняващо функциите на неопределителен член, за изразяването на специфична неопределеност (семантични признаци: едностранна идентифицираност (от страна на адресанта), тоталност и референтност) (Станков 1995, 104).

В новогръцкия език съществуват два случая на неупотреба на членна форма – отсъствие и изпускане на членна форма (ОЧ или “ένας”). В първия случай – отсъствие на членна форма – името е с нулев член, с който се подчертава сигнификативната му страна и се изразява нереферентна неопределеност (Θεοφανοπούλου-Κοντού et. al. 1998, 23). Вторият случай представлява изпускане на членна форма (ОЧ или “ένας”), характерно за телеграфния стил, елиптичния изказ, среща се в заглавия на журналистически текстове и в някои конструкции в разговорната реч.

Новогръцките именни групи с формата “ένας” могат да имат специфични и неспецифични употреби (Θεοφανοπούλου-Κοντού et. al. 1998, 21–22).

Формите “един” и “ένας” могат да се употребяват и с генерично значение.

4. Описание на корпусите

Частите на тялото, които се разглеждат тук, са изброени в таблица 1. Включени са единични части на тялото, двойни и части, чийто брой е повече от два (пръст и зъб).

Наименование	Брой
нос, глава	1
ръка, крак, око, ухо	2
пръст	10
зъб	до 32

Описание на корпуса

За целта на изследването са съставени два корпуса, един за български и един за новогръцки. За събирането им бе използвана търсачката Google в Интернет. Глобалната мрежа беше предпочетена като източник за корпуса, тъй като предоставя бърз достъп до множество текстове, съдържащи специфичните конструкции с имена за части на тялото, които са обекта на настоящето изследване. Двата корпуса са съставени в рамките на два дни през първата половина на м. април 2007 г. Трябва да се има предвид, че при търсенето в Интернет на всяка от възможните за двата езика конструкции се намира броят на страниците, в които се съдържа дадена конструкция, без да се отчита колко пъти е употребена тя във всяка отделна страница.

Размер и описание на корпуса

Българският корпус се състои от около 2,300 текстови единици, съдържащи конструкции с глаголните форми “боли” и “счупих (си) / счупи (си)” (1 и 3 л. ед. ч.), съответната кратка форма на личното или притежателното местоимение за 1 и 3 л. ед. ч., където то е необходимо, и име за част на тялото във всеки възможен за българския език словоред.

Новогръцкият корпус се състои от около 930 текстови единици, съдържащи конструкции с глаголните форми “πονάει” и “έσπασα” / “έσπασε” (1 и 3 л. ед. ч.), съответната кратка форма на личното или притежателното местоимение за 1 и 3 л. ед. ч., където то е необходимо, и име за част на тялото във всеки възможен за новогръцкия език словоред. (Съществителното “αυτί”, ухо, беше търсено и в правописния вариант “αυτί”).

Преобладаващата част от текстовете са съобщения във форуми и дневници (блогове), където се обсъждат всекидневни битови и лични проблеми (по тази причина конструкциите с глагола “боли” и “πονάει” са в изобилие точно в такива източници), както и спортни репортажи от новинарски страници (в които преобладават конструкции с глаголите “счупих (си)” и “έσπασα”).

При съставянето на корпусите бяха премахнати повторения, поговорки (“Боли го зъб, та куца” или “Πονάει δόντι, κόψει κεφάλι”), текстове, съдържащи примери за разглежданите конструкции от типа: “Доста от примерите са [...] с глаголи в страдателен залог, при което подлогът не означава вършиателя на действието, а неговия обект: “Счупи се столът; Боли ме зъбът...”, както и случайните съвпадения с търсените конструкции.

От корпусите бяха отстранени и конструкции, в които съществителното означава част на тялото, непринадлежаща на глаголното лице (пример: “Побеснял баща счупи ръка на лекарка”, “след това единия го причакахи му счупих нос и ръка”). Изключени са също така конструкции с прилагателните имена “ляв” и “десен” (и съответните прилагателни на гръцки), които изискват употребата на ОЧ.

5. Определеност и неопределеност на съществителните имена за части на тялото в български

В таблици 2 и 3 по-долу са представени резултатите от търсенето в Интернет за българските конструкции.

Част на тялото	Употреби с един	Употреби с 0 член	Употреби с ОЧ	Общ брой употреби	Процент на неопределената употреба
глава	-	367	550	917	40%
нос	-	-	6	6	0%
ръка	-	2	76	78	2,6%
крак	-	16	72	88	18,2%
ухо	-	20	64	84	23,8%
око	-	-	25	25	0%
пръст	-	3	11	14	21,4%
зъб	12	89	16	117	10,3% (един) 76,1% (0 член)

Таблица 2: Употреба на членните форми в конструкцията “боли ме / го / я” – “го / я боли”

Част на тялото	Употреби с <i>един</i>	Употреби с 0 член	Употреби с ОЧ	Общ брой употреби	Процент на неопределената употреба
глава	-	-	61	61	0%
нос	-	26	52	78	33,3%
ръка	1	75	116	192	0,5% (<i>един</i>) 38,5% (0 член)
крак	1	221	195	417	0,2% (<i>един</i>) 53% (0 член)
пръст	3	50	28	81	3,7% (<i>един</i>) 61,7% (0 член)
зъб	9	42	14	65	16,4% (<i>един</i>) 58,2% (0 член)

Таблица 3: Употреба на членните форми в конструкцията “(си)счупих (си) / “(си) счупи (си)”

Конструкцията “боли ме / го / я”:

Имената за всички единични и неединични части с изключение на “зъб” се употребяват повече с ОЧ.

Предпочитаният маркер за неопределеност е 0 член. Конструкции с 0 член се употребяват в български, както е известно и както се вижда в корпуса, и с имената за единични части “глава” и “нос” (боли ме глава, счупи нос). Фактът, че “един” не се предпочита като форма за неопределеност, е още едно доказателство за това, че при тази форма има само тенденция към граматикализация.

При сравняването на дела на определените и неопределените употреби в тази конструкция прави впечатление, че “ръка” се употребява много по-малко с 0 член в сравнение с другите двойни части (“крак” и “ухо”). От друга страна, процентният дял на “пръст” с 0 член е близък до съответния дял на “крак” и “ухо” и много по-малък от “зъб”, въпреки че пръстите са повече на брой от краката и ушите. Процентите на неопределена употреба (с 0 член) на “ръка” и “пръст” са 2,6% и 21,4%, съответно, а дялът на неопределената употреба на “крак” и на “ухо” е 18,2% и 23,8%, съответно.

Levinson (2006, 176–177) наблюдава подобна тенденция в испански. Обяснението, предложено от него, е че ръцете и пръстите се намират по-близо в зрителното поле на човека и поради това се отличават с по-висока *визуална салиентност* или *визуална изпъкналост, достъпност* (терминът *visual saliency* е на Levinson 2006), докато краката, очите и

ушите са по-отдалечени от погледа. Зъбите имат много ниска степен на визуална достъпност и са най-много на брой, с което се обяснява и най-големият брой на неопределени употреби на името “зъб”.

Според Levinson двата прагматически фактора, влияещи върху употребата на ОЧ с име за част на тялото – брой на съответната част и визуалната ѝ достъпност – могат да бъдат обединени в понятието *възможност за индивидуализиране* (distinguishability, ability to individuate) на референта от останалите подобни нему обекти. Възможността за индивидуализиране е по-голяма за части на тялото с по-малък брой и с по-голяма визуална салиентност (“ръка” и “пръст”). Колкото по-голяма е тази възможност, толкова по-малка е вероятността да бъде употребена неопределена форма на съществителното (Levinson 2006, 177).

“Един”, като не напълно граматизирана форма за неопределеност, е във вариация с нулевата членна форма само при “зъб”, т.е. това е случаят, в който подчертаването на неединичността на потенциалните референти е най-належащо.

Конструкцията “счупих (си) / счупи (си)”:

За всички съществителни за разглежданите части на тялото в корпуса са регистрирани употреби с ОЧ.

И при тази конструкция има изпускане на ОЧ както при имената за единичните части (“нос” – 26 употреби = 33,3%), така и за неединичните части. Съществителното “глава” е представено само с ОЧ.

При съществителните за двойните части (ръка, крак) варирането е само между ОЧ и 0 член, тъй като делът на употребите с “един” е незначителен – по-малък е от 1%.

От двойните части (ръка, крак) само “ръка” има повече употреби с ОЧ в сравнение с общия брой на неопределените.

Това потвърждава тенденцията за по-малък дял на неопределените употреби при съществителните за части на тялото, за които възможността за индивидуализиране е по-голяма – “глава”, “нос” – единични части, “ръка” – двойна част, но близкостояща в зрителното поле.

При съществителното “пръст” неопределените употреби са повече от определените и на пръв поглед не се потвърждава споменатата тенденция, според която високата степен на визуална салиентност би трябвало да допринесе за по-голям брой определени употреби.

При по-внимателен анализ на корпуса обаче се вижда следното – при конструкцията за 1 л. ед. ч. “счупих (си) пръст (а)” – определените употреби са 11, а неопределените общо – 5 (1 с “един”, 4 с 0 член). С формата на глагола в 3 л. ед. ч. неопределените са общо 48 (2 с “един”, 46 с 0 член), а определените са едва 17. С други думи, когато адресантът говори за своите пръсти, факторът *визуална достъпност* има значение, но действието му отслабва, когато става въпрос за пръстите на трети човек.

При “зъб” неопределените употреби са повече от определените както за 1 л. ед. ч. (16 срещу 7), така и за 3 л. ед. (35 срещу 7). Само при това съществително употребите с формата “един” имат по-значителен дял, както бе наблюдавано и при конструкцията с глагола “боли”.

6. Определеност и неопределеност на съществителните имена за части на тялото в новогръцки

В таблици 4 и 5 по-долу са представени резултатите от търсенето в Интернет за новогръцките конструкции.

Част на тялото	Употреби с <i>ένας</i>	Употреби с 0 член	Употреби с ОЧ	Общ брой употреби	Процент на неопределената употреба
κεφάλι (глава)	-	-	155	155	0%
μύτη (нос)	-	-	12	12	0%
χέρι (ръка)	-	-	36	36	0%
πόδι (крак)	-	-	64	64	0%
αυτί/αυτί (ухо)	-	-	20	20	0%
μάτι (око)	-	-	16	16	0%
δάχτυλο (пръст)	1	-	3	4	25%
δόντι (зъб)	11	(2)	53	64	17,2%

Таблица 4: Употреба на членните форми в следните конструкции с глаголната форма “*πονάει*” (боли) в новогръцки

Част на тялото	Употреби с един	Употреби с 0 член	Употреби с ОЧ	Общ брой употреби	Процент на неопределената употреба
κεφάλι (глава)	-	-	67	67	0%
μύτη (нос)	-	9	36	45	20%
χέρι (ръка)	2	14	107	123	1,6% (“ένας”) 11,4% (0 член)
πόδι (крак)	1	12	216	229	0,4% (“ένας”) 5,2% (0 член)
δάχτυλο (пръст)	17	6	16	39	43,6% (“ένας”) 15,4% (0 член)
δόντι (зъб)	15	2	13	30	50% (“ένας”) 6,7% (0 член)

Таблица 5: Употреба на членните форми в конструкцията “έσπασα/έσπασε” (счупих/счупи).

Конструкцията с глагола “πονάει” (боли):

В тази конструкция всички разглеждани съществителни за единични и неединични части на тялото се употребяват с ОЧ. При това, всички съществителни се употребяват само и единствено с ОЧ с изключение на “δάχτυλο” (пръст) и “δόντι” (зъб).

При “δάχτυλο” и “δόντι” определените употреби са повече от неопределените. От засвидетелстваните в корпуса общо 4 конструкции с глагола “πονάει” и съществителното “δάχτυλο” само една е с формата “ένας”, а останалите са определени.

С “δόντι” са регистрирани общо 11 употреби с формата “ένας”. Вариация на “ένας” с 0 член почти не се наблюдава, тъй като са намерени само 2 употреби с 0 член, от които едната е елиптична и генерична, а другата е елиптична конструкция за изброяване (“πονάει δόντι – πάω στον οδοντίατρο” (боли зъб – отивам на зъболекар) / “φίλη που έβγαλε τον φρονιμίτη της προχθές [...] μάλλον έκανε απόστημα και πονάει δόντι-αυτί-μάτι (приятелка, на която са извадили мъдреця онзи ден, май е получила абсцес и има болки в зъби-ухо-очи)).

Огромният брой употреби с ОЧ и липсата на други варианти, с изключение на съществителните “δάχτυλο” и “δόντι”, показва, че употребата на ОЧ в тази конструкция е силно граматизирана в новогръцки.

Конструкцията с глагола “έσπασα/έσπασε” (счупи):

Броят на определените употреби е по-голям от неопределените само при имената за единичните и двойните части. Съществителното “κεφάλι” се употребява само и единствено с ОЧ.

В тази конструкция се наблюдават употреби с 0 член при двойните части (χέρι, πόδι) за разлика от конструкцията с глагола “πονάει”. Единичната част “μύτη” (нос) също има употреби с 0 член, подобно на съответното българско съществително “нос” в конструкцията “счупи нос”.

При имената за двойните части (“χέρι”, “πόδι”) вариацията в избора на членна форма е между ОЧ и 0 член – употребите с “ένας” имат много нисък дял – 1,6% с “χέρι” и 0,4% с “πόδι”. В тази конструкция делът на употребите на неопределеното “πόδι” е по-малък в сравнение с неопределените употреби на “χέρι”, но и много по-малък от употребите с ОЧ, за разлика от съответната българска конструкция, в която неопределените форми на “крак” са повече от половината и повече от неопределените употреби на “ръка”. Тези резултати показват, че в някои случаи броят на съответната част на тялото има решаващо значение за избора на граматичния маркер за определеност/неопределеност, като факторът визуална достъпност остава на по-заден план.

При “δάχτυλο” и “δόντι” неопределените употреби са повече от половината, но влиянието на фактора визуална достъпност е видимо в разпределението на формите между 1 и 3 лице – с глаголна форма в 1 л. ед.ч. “δάχτυλο” има по една употреба с ОЧ и с формата “ένας”, докато в 3 л. определените употреби са 15 срещу общо 22 неопределени; с глаголна форма в 1 л. ед.ч. “δόντι” има седем употреби с ОЧ и шест неопределени, а в 3 л. определените употреби са шест срещу общо 11 неопределени.

7. Обобщаване на резултатите

Единичните части на тялото се употребяват предимно с ОЧ в двата езика и в двете разглеждани конструкции, като съществува и паралелна конструкция с 0 член (“боли ме/го/я глава”, “счупи нос”, “έσπασε μύτη”).

При имената за двойните части на тялото и в двата езика преобладава употребата на ОЧ, въпреки че съществителното “крак” има повече неопределени употреби от определените с глагола “счупи”. Употребата на ОЧ с имена за части на тялото с глагола “πονάει” (боли) в новогръцки е с висока степен на граматикализация.

Пръстите са междинен случай, тъй като, от една страна, са разположени близо в зрителното поле на човека, но, от друга, са много на брой. По тази причина няма ясно изразена тенденция към определеност или неопределеност на името – в конструкциите с глаголите “боли” и “πονάει” определените употреби са повече от неопределените, а при глаголите “счупих (си)/счупи (си)” и “έσπασε” преобладават неопределените.

Присъществителните имена за най-многобройната част на тялото – българското “зъб” и новогръцкото “δόντι” – делят на неопределените форми е най-значителен, като в повечето от случаите надхвърля половината от общия брой употреби (с изключение на гръцката конструкция с глагола “πονάει”).

Резултатите показват, че условията за употребата на ОЧ не са абсолютни. Съществителните за неединични части могат да имат както определени, така и неопределени първоначални употреби в изказването. За избора на членна форма за имената за части на тялото от значение са не само условията за единичност и познатост на референта, но и други фактори от прагматическо естество като брой и визуална достъпност на потенциалните референти.

Тезата на Levinson (2006, 178) е, че условие за единичност на референта на определената дескрипция съществува, но преходът от определена към неопределена употреба се осъществява постепенно. По отношение на имената за части на тялото в български и новогръцки тази теза намира потвърждение в разпределението на определените и неопределените форми на съществителните в двата корпуса.

ЛИТЕРАТУРА

Зидарова, 1994: В. Зидарова. Семантика и употреба на формата *един* в съвременния български книжовен език (с оглед на категорията определеност – неопределеност). Автореферат на дисертация за получаване на научната степен кандидат на филологическите науки. СУ “Св. Климент Охридски”. София, 1994.

Станков, 1995: В. Станков. Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език. – В: В. Станков (съст.). Проблеми на граматичната система на българския език. София, 1995, 87–150.

Christophersen, 1939: P. Christophersen. The articles: a study of their theory and use in English. Copenhagen: Munksgaard. 1939.

Grice, 1975: H. P. Grice. Logic and Conversation. – In: P. Cole and J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press, 1975, 41–58.

Levinson, 2006: D. Levinson. Definiteness of Body Part Terms in Spanish and Portuguese – In: *Selected Proceedings of the 8th Hispanic Linguistics Symposium*, ed. Timothy L. Face and Carol A. Klee. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 2006, 172–182.

Russell, 1905: B. Russell. On denoting. In: *Mind* 14, 479–93.

Szabó, 2000: Z. G. Szabó. Descriptions and uniqueness. – In: *Philosophical Studies* 101. 2000, 29–75.

Θεοφανοπούλου-Κοντού et. al., 1998: Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού, Γ. Κατσιμαλή, Α. Μόζερ, Β. Νικη-φορίδου, Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου. Θέματα Νεοελληνικής Σύνταξης. Θεωρία – Ασκήσεις. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα, 1998.

Χειλά-Μαρκοπούλου, 1999: Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου. Το «αόριστο άρθρο» της Ελληνικής: Διαχρονική προσέγγιση. Στο: Μόζερ, Α. (επιμ.) Ελληνική Γλωσσολογία '97. Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα. Αθήνα, 1999, 537–545.